

Makale Künyesi (Araştırma): Temel, E. (2019). Kuanşi İm Pusar'da birleşik fiil kuruluşları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 337-358.

KUANŞI İM PUSAR'DA BİRLEŞİK FİİL KURULUŞLARI

Emine TEMEL¹

ÖZET

Orta Asya Türk tarihinde Köktürklerden sonra bağımsızlıklarını kazanıp tarih sahnesine çıkan devlet, Uygurlar (M 744-840) olmuştur. Uygurlar, Ötüken merkezindeki bu hâkimiyetini yaklaşık yüz yıl devam ettirdikten sonra Kırgızların yenilgisine uğramış ve farklı şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Uygurların bir kısmı Doğu Türkistan'a bir kısmı Kansu bölgesine gitmiş ve burada konar-göçer yaşamı terk ederek yerleşik yaşam tarzına geçmişlerdir. Zaman içerisinde farklı inanç sistemlerini benimsemiş olan Uygurlar, bu inanç çevrelerine ait pek çok eser ortaya koymuşlardır. Hem yerleşik yaşamın hem de farklı inanç ve kültür çevrelerinin kazandırdığı yeni kavramları karşılamak üzere Eski Uygur Türkçesinde sözcük türetme ve birleştirme faaliyetleri başlamıştır

Bu makalede de Eski Uygur Türkçesi dönemi Buddhist çevre metinlerinden olan ve sudur türünde kaleme alınmış *Asil Dinin Nilüfer Çiçeği* anlamına gelen eserin 25. bölümünde yer alan *Kuanşi İm Pusar* adlı metin, Eski Uygur Türkçesi dönemi "sözcük birleştirme" faaliyetleri bağlamında, birleşik fiil yapıları açısından ele alınacak ve bu birleşik fiiller, kuruluş şekillerine göre tasnif edilecektir.

Bu çalışmada, Şinasi Tekin'in Eski Uygur Türkçesine ait dört nüshasını karşılaştırmak suretiyle ele aldığı ve Atatürk Üniversitesi yayımlarından 1960 yılında neşredilmiş olan *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İyiten İlah)* adlı eseri esas alınacaktır.

Bazen şekil bazen de anlam itibarıyla ilk defa Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkan bu birleşik fiiller, söz varlığını güçlendiren ve zenginleştiren yapılar olmakla birlikte Türk dilinin gelişim sürecini ortaya koyan önemli ve belirleyici göstergelerdendir.

Anahtar kelimeler: Söz varlığı, sözdizimi, birleşik fiiller, Eski Uygur Türkçesi, Kuanşi İm Pusar.

¹ İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Dr. emine.temel@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5575-8615>

THE COMPOUND VERB DERIVATIONS IN KUANŞI İM PUSAR

ABSTRACT

Uighurs (A.D 744-840) followed Kokturks among those who gained their independence and showed up in the course of Central Asian Turkic History. Uighurs, at the end of their about-100-year rule that was based in Otuken, were defeated by Kyrgyzs and forced to migrate into various cities. One branch of them headed toward Eastern Turkistan, some of them were settled in Kansu region and gradually embraced sedentary lifestyle thereby giving up on migrant-settler way. In the course of time Uighurs, having adopted a variety of new faiths, produced a lot of works related to those belief systems. As a consequence of a rising need that is stemmed from their cultural transition and the new concepts that are brought about by it, they started deriving new words and forming compounds out of them within Old Uighur Turkish.

In this article, we will examine one of the Buddhist peritexts in Old Uighur Turkish; the text titled *Kuanşi İm Pusar* which is in the 25th chapter of the work, named as *Asil Dinin Niliifer Çiçeği (The Lotus of the Noble Faith)* written in sudur genre, in the context of the derivation of compound words in the Old Uighur Turkish period, the structures of compound verbs; and they will be classified by their types of composition.

This article, on a large scale, is predicated upon Şinasi Tekin's work that was produced in accordance with a comparative study of four copies in Old Uighur Turkish and titled *Uygurca Metinler I (The Texts in Uighur Turkish) Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten Allah - Allah Who Hears)* that is emitted in the year 1960 at Atatürk University.

Having come forward either in terms of structure or meaning for the first time in the Old Uighur Turkish period, those compound verbs are such elements of language that enrich and strengthen the vocabulary of the Turkish language, along with being signifiers of its historical development.

Keywords: Vocabulary, syntax, compound verbs, Old Uighur Turkish, Kuanşi İm Pusar.

GİRİŞ

Türk dilinin yazı dili olarak kullanıldığının bizzat Türklere ait yazılı kaynaklarla tanıtıldığı ilk devresini Eski Türkçe dönemi (VI-XI. yy) oluşturmaktadır (Barutcu Özönder, 2002, s. 482). VIII. yüzyıl itibarıyla Köktürk Devleti'nin (M 552-742) hâkimiyetinin sona ermesinin ardından, Köktürkleri oluşturan boylar arasında yer alan Uygur Türkleri ve Karluklar ile birlikte Basmılların idaresinde yeni bir kağanlık kurulmuştur. Fakat daha sonra M 744 yılında Uygur

yabgusu, Basmlı kağanını mağlup ederek merkezi Ordu-Balık olan Uygur Devleti'ni (M 744-840) teşkil etmiştir (Çandarlıoğlu, 2012, s. 242).

M 840 yılında Kırgızların yenilgisine uğrayan Uygur Türkleri farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmış ve bu bölgelerde küçük şehir devletleri meydana getirmişlerdir. Batıya göç eden Uygur Türkleri burada Doğu Türkistan (Turfan, Kao-Ch'ang 'Koço') (M 840-1250), güneye göç edenler ise Kansu (Kan-Chou, Sarı Uygur) (M 848-1036) Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (Togan, 1981, s. 56-57).

Uygur Türklerinin farklı bölgelere göç ettikten sonra yerleşik yaşama geçmeleri ve sonrasında farklı inanç sistemlerini benimsemeleri, söz varlıklarında önemli değişim ve gelişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir yandan yerleşik yaşamın kazandırdığı maddi kültür unsurlarını karşılayabilmek diğer yandan farklı inanç çevrelerine ait metinleri tercüme edebilmek için yeni sözcüklerin türetilmesi ihtiyacı doğmuştur. Türk dilinin yapısına uygun olarak yapılan bu sözcük türetme faaliyetleri ile Eski Uygur Türkçesinin söz varlığında tarım, ticaret, sanat, ziraat gibi farklı kavram alanlarına ait pek çok yeni sözcük ortaya çıkmıştır (Temel 2019, s. 65-103)

Köktürk Devleti zamanında yazılı dil statüsünde olan fakat Köktürk Devleti'nin dağılmasının ardından IX. yüzyıl itibarıyla resmî dil, yazı dili olarak kullanılmaya başlanan ve Çin'in Kansu ilinin kuzey batısında XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bu varlığını devam ettiren Eski Uygur Türkçesi döneminde, Maniheist, Buddhist, Hristiyan, Müslüman olmak üzere dört farklı inanç çevresine ait pek çok manzum ve mensur eser kaleme alınmıştır (Ercilasun, 2005, s. 230).

Bu makalede Eski Uygur Türkçesi dönemi Buddhist çevre metinlerinden olan *Asil Dinin Nilüfer Çiçeği* anlamına gelen Mahayana Burkancılığına ait sudurun (Çin. *Miao fa lien-hua king*, Skr. *Saddharmapuṅḡarika-sūtra*, Uyg. T. *Vap ġua ki atlıġ nom çeçeki sudur*) 25. bölümünde yer alan *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)* adlı eser, birleşik fiil yapıları açısından ele alınacak ve bu fiiller hem kuruluşlarına göre tasnif edilecek hem de temalarına göre incelenmeye çalışılacaktır. 3 ana başlık altında incelenecek olan bu birleşik fiillerin tespitinde, Şinasi Tekin'in Eski Uygur Türkçesine ait dört nüshası²

² Birinci nüsha, W. Radloff tarafından dökme Uygur harfleri ile Almanca tercümesi ve notlar eşliğinde basılmış olup 224 satırdır. İkinci nüsha, F.W.K. Müler tarafından iki parça hâlinde, satır altlarında tercümesi ve Çince aslı

karşılaştırmak suretiyle ele aldığı ve Atatürk Üniversitesi yayınlarından 1960 yılında neşredilmiş olan *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)* adlı eseri esas alınacaktır.

Asıl Dinin Nilüfer Çiçeği anlamına gelen sudurun aslı Sanskritçe olup ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Çince ilk tercümesi M 266, ikinci tercümesi ise M 600 yılına aittir. Toplam 27 bölümden meydana gelen bu sudur, Burkanların dünyayı ve hakikati algılayış biçimlerine yer vermektedir. Bu makalede ise kitabın Eski Uygur Türkçesine ne zaman, nerede ve kim tarafından tercüme edildiği bilinmeyen fakat XIII. yüzyıldan önce yazıldığı tahmin edilen ve 224 satırdan oluşan *Avalokiteşvara* (Uyg. T. Kuanşi im< Çin. Kuan-şı-yin) adlı 25. bölümü incelenecektir. Bu eser, Kuanşi İm adlı Bodisatva'nın [Pusar < Çin. P.u-sa (< *b.uo-sât) < Skr. Bodhisattva] canlı varlıklara zor durumlarında, bir istekleri oldukları zamanlarda veya onlardan herhangi bir ses işittiğinde, değişik varlıkların kılıfına bürünmek suretiyle tezahür edip onlara yardım etmesini konu edinmektedir (Tekin, 1960, s. 3-8).

Eski Uygur Türkçesi döneminde sudur türünde kaleme alınmış *Kuanşi İm Pusar* adlı metinde 73 birleşik fiil tespit edilmiş olup bunlardan 29 tanesi tekrarlı olarak kullanılmaktadır.

1. Birleşik Fiillerde Terim ve Tasnif Farklılıkları

Ad soylu bir sözcükle *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillerin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşan fiil türüne birleşik fiil adı verilmektedir (Korkmaz, 2006, s. 46). Türk dilinin grameri üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında birleşik fiillerin adlandırılması ve sınıflandırılması hususlarında farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Bu görüşler kronolojik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

Jean Deny, sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiili ile *-e*, *-i* zarf-fiillerinin belli yardımcı fiillerle (*bil-*, *ver-*, *dur-*, *yat-*, *gel-*, *ko-*...) kurduğu birleşik fiilleri " karmaşık fiil", bir ismin yardımcı fiille kurduğu birleşik fiilleri ise "mürekkep fiil" adı altında tasnif etmektedir (Deny, 1941, s. 465-486).

eklenerek yayımlanmış olup 60 satırdır. Üçüncü nüsha, Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi'nde 733. numarada kayıtlı olup 61 satırdır. Dördüncü nüsha, Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi'nde 289. numarada kayıtlı olup 11 satırdır (Tekin, 1960, s. 7-8).

Muharrem Ergin, birleşik fiilleri üç alt başlıkta ele almaktadır: 1. Bir ismin *et-, ol-, eyle-, bulun-* gibi yardımcı fiillerle yaptığı birleşik fiiller 2. Zarf-fiil ekli fiilin *bil-, ver-, gel-, dur-, yaz-* gibi yardımcı fiillerle yaptığı birleşik fiiller 3. *u-* iktidari fiili ile yapılan birleşik fiiller (Ergin, 2007, s. 386-388).

Tahir Nejat Gencan, birleşik fiilleri “kuralla yapılan eylemler” ve “anlamca kaynaşmış, öbekleşmiş eylemler” olmak üzere iki başlık altında gruplandırmaktadır. Kuralla yapılan birleşik eylemleri ise “zarf-fiil ekli fiillerin yaptığı özel birleşik eylemler” ile “isim türünden sözcüklerin yardımcı eylemlerle yaptığı birleşik eylemler” şeklinde iki alt başlıkta ayrı olarak ele almaktadır (Gencan, 1971, s. 259-293).

Haydar Ediskun birleşik fiilleri üç öbek altında açıklamaktadır: 1. Birinci öbek: İki ya da daha çok fiilden oluşan birleşik fiiller 2. İkinci öbek: Bir sıfat-fiil ile *ol-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiiller 3. Üçüncü öbek: İsim soylu bir sözcük ya da yansıma ile *et-, eyle-, kal-, buyur-, ol-* yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiiller (Ediskun, 1985, s. 228-246).

Tahsin Banguoğlu, Deny'nin “karmaşık fiil” adıyla tek bir başlık altında topladığı birleşik fiilleri iki ayrı başlıkta incelemektedir. Sıfat-fiillerin sadece *ol-* yardımcı fiili ile kurduğu yapıları “karmaşık fiil”, *-e* ve *-i* zarf-fiillerinin belli yardımcı fiillerle kurduğu yapıları ise “tasvir fiilleri” başlıkları altında ayrı ayrı değerlendiren Banguoğlu, Deny'nin “mürekkep fiil” olarak tanımladığı, bazı isim, sıfat ve zarfların *ol-, et-, eyle-* gibi yardımcı fiiller ve diğer temel fiillerle belirli bir anlama karşılık gelecek şekilde ve kaynaşmak suretiyle meydana getirdiği yapıları ise “birleşik fiil tabanları” başlığı altında ve ayrıca ele almaktadır (Banguoğlu, 2007, s. 482-494, 310-318).

Zeynep Korkmaz, birleşik fiilleri Gencan'ın tasnifine benzer şekilde iki başlıkta gruplandırmaktadır: 1. Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış birleşik fiiller 2. Anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller. Deny, Ergin, Ediskun ve Banguoğlu'nun ayrı başlıklar altında açıkladıkları birleşik fiil çeşitlerini Korkmaz tek bir başlığa (bkz. 1.) toplamaktadır: 1.a. Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller 1.b. Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller 1.c. Bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller (Korkmaz, 2009, s. 791-858).

Kaya Bilgegil, birleşik fiilleri kuruluş şekillerine göre üç alt başlıkta incelemektedir. Bilgegil, Gencan ve Korkmaz'dan farklı olarak, kaynaşma yoluyla oluşan birleşik fiillerin dışında kalan yapıları, tek bir başlık altında değil iki ayrı başlıkta açıklamayı tercih

etmektedir: 1. Yardımcı fiillerle (*et-, kıl-, buyur-,...*) teşkil edilen birleşik fiiller 2. İki fiilin birleşmesiyle teşkil edilen birleşik fiiller 3. Kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller (Bilgegil, 2009, s. 268-271).

Kemal Eraslan, birleşik fiilleri bir isim soylu unsur ile bir yardımcı fiilin veya zarf-fiil hâlindeki bir temel fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu kelime grubu olarak tanımlamakta ve üç alt başlıkta ifade etmektedir: 1. İsim unsuru+yardımcı fiil 2. İsim-fiil+yardımcı fiil 3. Zarf-fiil+yardımcı fiil (Eraslan, 2012, s. 515-516).

Leyla Karahan ise birleşik fiilleri “bir hareketi karşılayan birleşik fiiller” ve “bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” olmak üzere iki grupta ele almaktadır. Bir hareketi karşılayan birleşik fiilleri de “ana yardımcı fiillerle kurulan (*et-, ol-, eyle-, yap-,...*) birleşik fiiller” ile “sözlük anlamını kaybetmiş diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller” şeklinde tasnif etmektedir (Karahan, 2013, s. 73-79).

Bir yardımcı fiilin en az bir isim veya esas fiille meydana getirdiği birleşik fiil yapıları, sözcük öbeği kuruluşunda olup müstakil bir kavrama karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu tür yapılarla, yardımcı fiil gerçek anlamından tamamen uzaklaşarak ya sadece şekil itibarıyla ya da mecazi anlamıyla yer almaktadır. Birleşik fiillerin birinci unsuru sözcük öbeğinin karşılık geldiği gerçek anlamı yansıtırken ikinci unsuru sözcük öbeğinin fiil grubu şeklindeki kuruluşunda aktif görev almaktadır.

Eski Uygur Türkçesi döneminde artan tercüme faaliyetleri ile birlikte sözcük türetme çalışmaları da yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde, yeni bir kavramı karşılamak için sadece türetme değil aynı zamanda birleştirme yoluna da başvurulmuştur. Bu makalede de Eski Uygur Türkçesi döneminin söz varlığında yer alan ve birleştirme faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan fiil öbekleri, *Kuanşi İm Pusar* metni üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Metinde tespit edilen birleşik fiil yapıları, kuruluşları itibarıyla üç ana başlıkta toplanmıştır:

1. En az bir ismin yardımcı fiille kurduğu birleşik fiiller,
2. En az bir esas fiilin zarf-fiil eki alarak yardımcı fiille kurduğu birleşik fiiller,
3. Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller.

2. Kuanşi İm Pusar'da Birleşik Fiiller

Eski Uygur Türkçesi dönemine ait olan bu metinde üç farklı şekilde kurulduğu tespit edilen birleşik fiil yapısı kullanım sıklıklarına göre şu şekilde yer almaktadır:

2.1. İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller

Birinci unsur isim, ikinci unsur yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerde, birinci unsur gerçek anlamını korurken yardımcı fiil görevindeki ikinci unsur müstakil olarak kullanılmadığı için gerçek anlamının dışında, şekil olarak yer almakta ve sadece isim unsurunu fiile dönüştürme vazifesi üstlenmektedir.

Bu çeşit birleşik fiillerde,

- İsim unsuru tek bir sözcükten oluşabildiği gibi birden çok sözcüğün teşkil ettiği sözcük grubundan da meydana gelebilir.
- İsim unsuru, çoğu zaman yalın hâlde kullanılırken bazen ismin hâl ile iyelik eklerini aldığı da görülmektedir.
- İsim unsuru isim veya sıfat-fiillerden de oluşabilir fakat bu metinde isim unsuru, isim-fiilden oluşan birkaç birleşik fiil örneğine rastlanmıştır. Sıfat-fiilden meydana gelen hiçbir birleşik fiil örneği ise tespit edilememiştir.

Metinde yardımcı fiil görevinde kullanılan fiiller şunlardır: *kıl-*, *bol-*, *bir-*, *al-*.

Kuanşi İm Pusar'da isim+yardımcı fiil şeklinde kurulan 13 farklı örnek tespit edilmiştir.

2.1.1. *kıl-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Metinde *kıl-* ile kurulan birleşik fiillerin isim unsuru, bir örnekte tekrar grubundan oluşurken diğer örneklerde tek bir sözcükten meydana gelmektedir.

Bu birleşik fiiller cümlede farklı görevlerde yer alabilmektedir. Metinde ise tespit edilen birleşik fiillerin birer tanesi özne ve nesne, dördü ise yüklem görevinde kullanılmaktadır:

asığ tusu kıl-: “fayda sağlamak, yardım etmek”

...bu çabudvip yir suvda yoriyur tnlıglarkā *asığ tusu kılur*... (KİP 98-99)

...bu yirtinçüde *asığ tusu kılur* yoriyur... (KİP 170)

Aşağıdaki cümlede isim unsuru tekrar grubundan oluşan *asığ tusu kıt-* birleşik fiili özne görevinde yer almaktadır:

... tınılıklarla *asığ tusu kılmakı* bir otuzunç....(KİP 03)

ülüş kıt-: “pay etmek, paylaştırmak, bölüştürmek”

kuanşi im pusar ol busı birmiş erdnilig küntegüg alıp iki **ülüş kıltı**. (KİP 166-167)

sizik kıt-: “şüphe etmek, şüphelenmek”

anı üçün turkaru atamış kergek atamış sayu **sizik kılmaylar**. (KİP 205-206)

vidyağ kıt-: “büyü yapma sanatını anlatmak, büyü yapma gücünden bahsetmek”

Aşağıdaki cümlede *vidyağ kıt-* birleşik fiili nesne görevinde yer almaktadır:

Teñri teñrisi burkan kuanşi im pusarnıñ ... **vidyağ kılmışın** eşidigli kuvrağda ...burkan kıtına köñül turğurdılar... (KİP 217-221)

2.1.2. *bol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Metinde *bol-* ile kurulan birleşik fiillerde isim unsurunun iki tanesinin tekrar grubu, birer tanesinin sıfat tamlaması ile bağlama grubu, diğerlerinin ise tek bir sözcükten oluştuğu görülmektedir. Bu birleşik fiillerin iki tanesi zarf tümleci diğerleri ise yüklem görevinde kullanılmaktadır.

Aşağıdaki cümlede isim unsuru tekrar grubu olan *yolçı yirçi bol-fiili* zarf tümleci görevinde yer almaktadır:

yolçı yirçi bol-: “kılavuz / rehber olmak”

... satığçılar uluğı ol kalın satığçılarnıñ başlap **yolçısı yirçisi bolup** ertinü öküş ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup ... (KİP 45-48)

ögrünçüllüg köñüllük bol-: “sevinmek, mutlu olmak, neşelenmek”

kuanşi im pusar atın atasar övkesi qorayur.. **ögrünçüllüg köñüllüg bolur**. (KİP 64-65)

Aşağıdaki cümlede isim unsuru sıfat tamlaması olan *yazıqluq bol-* fiili zarf tümleci görevinde yer almaktadır:

yazukluğ bol-: “günah işlemek, suçlu olmak”

kanı tınlığ beğlerde **ağır yazukluğ bolup** tutup ölürgeli azu kınağalı sakınsar ... (KİP 26-29)

Aşağıdaki cümlede, birleşik fiil grubunun isim unsuru iki farklı anlama karşılık gelen sözcüklerin aralarında herhangi bir bağlama edatı almadan kurdukları bağlama grubu şeklinde oluşmaktadır:

yaruğ bilge bol-: “aydınlanmak ve kâmil olmak”

kuanşi im pusar atın atayu tapınu udunu t(eginse)r erüş qar(arıg biligsiz) bilginte kiter köğüzi **bolur yaruğ bilge**. (KİP 67-69)

Aşağıdaki cümlelerde ise yüklem görevinde kullanılan birleşik fiil grubunun isim unsuru tek bir sözcükten meydana gelmektedir:

amrağ bol-: “sevmek”

alku kişike **amrağ bolur**. (KİP 78)

yoğsuz bol-: “boşa gitmek, heba olmak”

kuanşi im pusarka tapıg uduğ ayamak çitlemek atamağ (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neñ **yoğsuz bolmaz**... (KİP 79-81)

2.1.3. *bir-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Metinde *bir-* ile kurulan sadece iki tane birleşik fiil tespit edilmiş olup bunlardan birincisi yüklem görevinde ikincisi nesne görevinde kullanılan sıfat tamlamasının sıfat unsuru olarak yer almaktadır.

Bu yardımcı fiillerin ikisi de aynı isim unsurunu taşımalarına rağmen iki farklı anlama karşılık gelen sesteş yapılar kurmuşlardır:

buşı bir-: “kurtarmak, kurtuluş yolu açmak”

ol bodisvt sizlerke qorqunçsuz **buşı birgey sizler**. (KİP 52-53)

buşı bir-: “sadaka vermek”

ötrü kuanşi im pusar ol **buşı birmiş** erdnilig küntegüg alıp iki ülüş kıltı bir ülüş kıltı... (KİP 166-167)

2.1.4. *al-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Metinde *al-* ile kurulan bir tane birleşik fiil tespit edilmiş olup cümlede yüklem görevinde yer almaktadır:

buşı al-: “sadaka almak”

bu alkınçsız kögüzlüg bodisvt ulatı tenrili kişi kalın kuvrağka....bu *buşısın alıy* asıg tusu kılu birin tip yarlıkasar. (KİP 163-166)

2.2. Fiil+Zarf-Fiil+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Olan Birleşik Fiiller

Fiillerin sözcük grubu şeklinde kurulma yollarından birisi de zarf-fiil eklerinin belli yardımcı fiillere bağlanması suretiyle gerçekleşmektedir.

Fiil+zarf-fiil+yardımcı fiil şeklinde kurulan birleşik fiiller, isim+yardımcı fiille kurulanlardan şekil itibarıyla farklılık göstermesinin yanında karşılık geldiği anlamı belirleyici kılan unsurlar bağlamında da değişiklik göstermektedir. Yardımcı fiilin en az bir isim unsuru ile meydana getirdiği birleşik fiiller bütün olarak, isim unsurunun karşılık geldiği gerçek anlamı yansıtmakta olup yardımcı fiil isim unsuruna sadece fiil görevi yüklemektedir. Zarf-fiil ekleri ile kurulan birleşik fiil yapılarında ise esas fiilin gerçek anlamının üzerine yardımcı fiilin taşıdığı betimleyici anlam eklenmekte ve böylece temel fiilin bildirdiği iş, oluş, hareket çeşitli yönlerden nitelenmiş olmaktadır (Korkmaz, 2007, s. 209).

Bu tür birleşik fiillerde isim ile fiil unsurunun arasında, organik bağın ötesinde semantik bir bağ kurulmaktadır. Esas fiilin bildirdiği hareketi tarz olarak niteleyen, o fiilin vermek istediği asıl manaya yön veren, fiile anlam inceliği katan yardımcı fiiller, “tasvirî”, “betimleyici” (Korkmaz, 2007, s. 208) veya “deskriptif” (Gabain, 1953, s. 16-28) şeklinde adlandırılmaktadır. Bu yardımcı fiiller gerçek anlamının dışında kullanılarak esas fiilin kılımış biçimini ortaya koymaktadır.

Taranan metinde esas fiilin *-a, -u ve -ğalı* zarf-fiil eklerini alıp *u-, bir-, tegin-, tut-, kel-* yardımcı fiillerine bağlanarak meydana getirdiği toplam 14 farklı birleşik fiil tespit edilmiştir.

2.2.1. *u-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

İlk olarak Köktürkçede “muktedir olmak” anlamıyla karşımıza çıkan *u-* fiilinin bu dönemde zarf-fiil ekli esas fiilden sonra kullanıldığını görürüz (Clauson, 1972, s. 2):

Üze tenri basmasar asra yir telinmeser, türk budun, ilinjin törünjin kim *artatu [udaçı erti]*. (BK D/22) “Üstte gök basmasa altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim *bozabilecekti?*”

Eski Uygur (IX-XI. yy.) ile Karahanlı Türkçesinde (XI-XIII. yy.) kullanılmaya devam eden, Harezmi Türkçesinde (XIV. yy.) kullanımdan düşen fakat Eski Anadolu Türkçesinde (XIII-XV. yy.) tekrar kullanılmaya başlanan *u-* fiili, Karahanlı Türkçesi itibarıyla hep *uma-* olumsuz şekli ile yer alır olmuş, olumlu şekli için de yerini bir başka iktidar ve imkân bildiren *bil-* yardımcı fiiline bırakmıştır (Korkmaz, 1959, s. 109):

ozunçı ara kirse *sernü umaz*. (KB 5863) “Müfteri araya girince, tîdâlini *muhafaza edemez.*” (Arat, 1988, s. 419).

birür neñ *yiüyü bilmese* sen alır. (KB 724) “Mal verir, yemesini *bilmezsen*, alır.” (Arat, 1988, s. 63).

Metinde *u-* ile kurulan beş tane birleşik fiil tespit edilmiş olup bunların iki tanesi olumlu şekli ile yer almakta ve cümlede zarf tümlecisi görevinde kullanılmaktadır.

u- betimleyici fiil, esas fiile “iktidar, imkân” anlamlarını vermektedir:

anı taçı ne timiş kergek kim ol kişig *ölürü usar..* (KİP 34-35) “öldürebilmek”

Aşağıda yer alan iki birleşik fiil grubunun isim unsuru başka bir birleşik fiilden oluşmaktadır. İkinci örnekte bu birleşik fiil grubunun isim unsuru da tekrar grubundan meydana gelmektedir:

...kılıçı biçgesi kağılı tsun tsun sınar uvsanur neñ *bat kılu umaz* kırtulur.. (KİP 27-29) “zarar verebilmek, fenalık edebilmek”

azu adın *kor yas kılu usar..* (KİP 35) “zarar ziyan verebilmek”

Aşağıda örneği verilen birleşik fiil grupları, olumsuz şekilleriyle kullanılmaktadır:

kuanşi im pusar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kıtırıtı yavlağ közin *körü umağaylar*. (KİP 32-33) “görebilmek”

kuanşi im pusar *alğalı unamadı*. (KİP 159) “alabilmek”

2.2.2. *bir-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Türkiye Türkçesinde “tezlilik fiili” olarak adlandırılan *bir-* betimleyici fiil (Korkmaz, 2009, s. 818), genel itibarıyla esas fiile “çabukluk, kendiliğinden meydana gelme, beklenmezlik” anlamlarını vermektedir.

Kuanşi İm Pusar'da bir- yardımcı fiilinin esas fiile sırasıyla “zor durumda aniden meydana gelme, birdenbire gerçekleşme” gibi anlamlar yüklediği tespit edilmiştir:

Menij yime kararğımın *yarutı birzün* tsuyumta yazukumta *boşuyu birzün*. (KİP 199-200) “aydınlatıvermek / kurtarıvermek”

Aşağıdaki cümlede *bir-* yardımcı fiilinin isim unsuru başka bir birleşik fiilden meydana gelmektedir. Bu birleşik fiilin isim unsuru da tekrar grubundan oluşmaktadır. Tekrar grubunu teşkil eden *umuğ mağ* sözcük öbeği, -aynı metinde bir başka fiil ile- *tut-* yardımcı fiili ile birleşerek deyim şeklinde karşımıza çıkmaktadır (bkz. 10a):

Yarlıkançuçi közin körüp *umuğı mağı bolu birür*. (KİP 208-209) “umut, dayanak, sığınmak oluvermek”

2.2.3. *tegin-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Metinde *tegin-* ile kurulan iki tane birleşik fiil tespit edilmiş olup birinci cümledeki fiil grubunun isim unsuru, bağlama grubu şeklinde kurulan iki farklı sözcük ve bir sözcük öbeğinden meydana gelmektedir.

tegin- betimleyici fiil, esas fiile “arzu etmek, istekte bulunmak, kuvvetli istemek” gibi anlamlar yüklemektedir:

turkaru kuanşi im pusar *atın atayu tapını udunu t(eginse)r* erüş qar(arığ biligsiz) biliginte kiter...(KİP 67-69)

atın atayu tegin-: “adını anmak istemek”

tapını tegin-: “tapınmak istemek”

udunu tegin-: “uymak, yolunda gitmek istemek”

alkınşız kögüzlüg bodisvt şlok taqşutın tenri burkanğa inçe tip *aytu teginti* (KİP 171-172) “saygıyla ve kuvvetli bir istekle sormak”

2.2.4. *tut-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiiller

Köktürkçe döneminde hem müstakil hem de çeşitli şekillerdeki birleşik fiilin fiil unsuru olarak karşımıza çıkan *tut-* fiilinin, bu dönem itibarıyla “tutmak (elde bulundurmak)” (Çağbayır, 2007, s. 4922) gerçek anlamının dışındaki yan ve mecaz anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir:

tuta bir-: “muhafaza etmek”

Olurupan Türk bodunun ilin törüsün *tuta birmiş*, iti birmiş. (KT D/01) “Türk milletinin devletini, töresini, *muhafaza edip* koruyup düzene sokuvermiş.”

töpüsünde tut-: “yüceltmek, değer vermek”

Türk bodun yok bolmazun tiyin bodun bolçun tiyin kaçım İltiriş kağanıg ögüm İlbilge katunuğ tenri *töpüsünde tutup* yügeri kötürti erinç. (BK D/10) “Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diyerek, babam İltiriş kağam annem İlbilge Hatunu (O) Tanrı *tepesinden (başlarından) tutup* şüphesiz yukarı kaldırmıştır.”

Eski Uygur Türkçesi döneminde ise daha farklı anlamlar kazanan ve anlam genişlemesine uğrayan *tut-* fiili (Çetin, 2012, s. 98), *Kuanşi İm Pusar*'da üç farklı yerde tespit edilmiş olup bunların biri zarf tümleci ikisi özne görevinde yer almaktadır.

tut- betimleyici fiil, esas fiile “süreklilik” anlamını vermektedir.

Aşağıdaki birinci cümlede birleşik fiilin isim unsuru başka bir birleşik fiilden, ikinci ve üçüncü cümledeki birleşik fiillerin isim unsurları ise bağlama edatsız bağlama gruplarından meydana gelmektedir:

atın atayu tutsar men inçe kολουlayur men. (KİP 215-216) “adını anıp durmak”

kaşağ yalañuqlar **ayayu ağırlayu tutmuş** kergek. (KİP 72) “daima saygı göstermek, ağırlamak, yüceltmek”

anın kamağ tınlıqlar **ayayu ağırlayu tapınu udunu atayu tutmuş** kergek. (KİP 152-153) “durmadan saygı göstermek, tapınmak, yolundan gitmek, (adını) anmak”(ayayu ağırlayu *tut-*, *tapınu udunu atayu tut-*).

2.2.5. *kel-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiil

Metinde *kel-* fiili ile kurulan bir tane birleşik fiil tespit edilmiş olup cümlede zarf tümleci görevinde yer almaktadır.

kel- betimleyici fiil, esas fiile “süreklilik, alışkanlık” anlamlarını vermektedir:

tağı yime kim kaşu tınlıg beglerde ağır yazuqluğun yazuksuzun yana **yokıla kelip**... (KİP 36-37) “(yine) sanık olarak tutulagelmek”

2.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

En az bir isim ve bir fiil unsurunun gerçek veya yan anlamlarından sıyrılarak meydana getirdiği fiil gruplarına “anlamca kaynaşmış birleşik fiil” adı verilmektedir (Korkmaz, 2009, s. 837). Bu birleşik fiillerin bir kısmında en az bir sözcüğün, anlam kaymasına uğramak suretiyle mecazi anlam kazanarak yanındaki sözcük veya sözcüklerle kaynaşıp öbekleştiği görülmektedir. Bu tür sözcüklerin yüklendikleri mecaz anlamlarla birleşik fiile katkıda bulunması ile karşımıza “deyim” dediğimiz yapılar çıkmaktadır (Şen, 2017, s. 12). Bu birleşik fiillerde, grubu oluşturan unsurların birlikteliğinden meydana gelen, gerçek anlamlarından uzak, benzetme, somutlaştırma, abartma gibi anlatım sanatlarından faydalanılarak oluşturulan müstakil tek bir anlam bulunmaktadır.

Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin bir kısmı ise henüz deyimleşmemiş olup sadece kalıplaşmış fiil yapılarını oluşturmaktadır. Bu tür birleşik fiillerde de grubu oluşturan sözcüklerin en az bir tanesi gerçek anlamını korumakla birlikte yanındaki diğer sözcüklerle kaynaşarak birtakım yan anlamlara karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu şekilde kurulmuş birleşik fiillerin deyimlerden ayrılan özelliklerinin başında mecazi anlama sahip olmaları gelmektedir.

Bu başlık altında yer vereceğimiz örnekler deyimleşen ve deyimleşmeyip sadece kalıp olarak kullanılan birleşik fiiller olmak üzere iki grupta ele alınacaktır.

Bu birleşik fiillerde isim ile fiil unsurları arasında bir görev ilgisinin kurulduğu bunun da çoğunlukla ve metinde de tespit edildiği üzere özne-yüklem, nesne-yüklem şeklinde geliştiği dikkati çekmektedir. Anlam ve şekil itibarıyla öbek hâlinde karşımıza çıkan bu birleşik fiillerin kendi içinde bir cümle emsali meydana getirdiği görülmektedir.

Taranan metinlerde deyim olarak 6, sadece kalıplaşmış yapı olarak ise 11 olmak üzere toplam 17 birleşik fiil tespit edilmiştir:

2.3.1. Deyim Olarak Kullanılanlar

Taranan metinde deyim olarak tavsif ettiğimiz ve fiil öbeklerinden oluşan bu yapılarda en az bir sözcük, gerçek anlamının dışında kullanılmakta ve birleşik fiil, grup şeklinde mecazi bir anlama karşılık gelmektedir. Bu tür yapılardaki en önemli husus, sözcüklerin ayrı ayrı sahip oldukları gerçek dışı anlamlar değil bir fiil ile birleştiklerinde bütün olarak mecazlı bir anlama karşılık gelecek

şekilde kurulmalardır. Ancak böyle yapılarda deyimlerden söz etmek mümkün olacaktır.

Taranan metinde anlamca kaynaşıp kalıplaşmış olup deyim olarak kullanıldığı tespit edilen birleşik fiiller aşağıda yer almaktadır:

at ur-: “adını söylemek, adını seslenmek”

kuanşi im pusar *atın ursar* ol kamağ yekler ol kişi tapa kıyırtı yavlağ közin köri umağaylar. (KİP 32-33)

at ur- birleşik fiili Eski Uygur Türkçesi dönemine ait bu metinde “adını söylemek, adını seslenmek” anlamlarında yer alırken XI. yüzyıl metni olan *Kutađu Bilig*'de “ad vermek, ad koymak” anlamlarında kullanılmaktadır:

kitab *atı urdum* kutağu bilig (KB 350) “Kitabın *adını* Kutađu Bilig *koydum.*”

Kuanşi İm Pusar'da *at* sözcüğü ile birlikte kullanılarak gerçek anlamının dışında bir kavrama karşılık gelen *ur-* fiilini XIII. yüzyıl metni olan *Orhun Âbideleri*'nde müstakil olarak ve “hakk etmek, kaydetmek” gibi yan anlamlarıyla görüyoruz:

Yanılp ölsikiñin yime bu[nda *urtu*]m. Neñ n[e]ñ sab]ım erse]r beñü taşka *urtum*. (BK K/08) “Yanılp öleceğini yine burada *vurdum*. Her ne sözüm varsa ebedî taşa *vurdum.*”

etüz körkin körtgür-: “vücut göstermek, tezahür etmek, belirlemek, ortaya çıkmak”

(kuanşi i)m pusar alğudın sınar *etüz körkin (körtgürü)p* ...(KİP 01/02)

umuğ mağ tut-: “umut bağlamak, sığınmak”

...ol emgekinte kuanşi im pusarka *umuğ mağ tutup*...(KİP 10-10a)

tapığ uduğ tegür-: “saygı göstermek, hizmet etmek”

ayamağ çitlemek tegür-: “saygı ve hürmet göstermek”

atamağ tegür-: “adını anmak, adından bahsetmek”

kim kayu kişi kuanşi im pusarka *tapığ uduğ ayamağ çitlemek atamağ* (kirt)günmekde ulatı *tegürgeli* emgek emgenser ol emgeki neñ yoksuz bolmaz. (KİP 78-81)

könül turğur-: “sevgi ve şefkat beslemek, merhametli olmak”

tevrili kişili kalın kuvrağka yarlıkanchuçi *könül turğuruş*. (KİP 164-165)

ant antık-: “ant içmek, yemin etmek”

bodisvt yoriğın nomlayın küt qolup *ant antıkmışi* taluy ögüzde teriğrek ol... (KİP 176-178)

2.3.2. Sadece Kalıplaşmış Birleşik Fiil Olarak Kullanılanlar

Taranan metinde tespit edilen, birlikte kullanıldıklarında gerçek anlamlarından tam olarak sıyrılmadan, müstakil bir anlama karşılık gelen ve henüz deyim statüsüne erişmemiş fakat çoğu kez aynı isim veya fiillerle kullanıldıkları için kalıplaşmış birleşik fiil şeklinde değerlendirilmesi uygun görülmüş olan bu tür yapılar, deyimlerdeki gibi mecazi bir anlama karşılık gelmemekte, sadece kullanım sıklıklarından dolayı kalıp olarak ele aldığımız fiil öbeklerini oluşturmaktadır.

Bu tür birleşik fiiller, söylenmesi alışkanlık hâline gelmiş, toplum tarafından benimsenmiş ve adeta kalıplaşmış olan sözcük çiftlerini teşkil etmektedir (Gümüşatam, 2012, s. 363).

Bu şekilde oluşan birleşik fiillerin ikinci unsurlarının *et-*, *kul-*, *eyle-* gibi yardımcı fiillerden oluşmaması ve birinci unsurları olan isim ile yardımcı fiiller arasında, *et-*, *eyle-*, *kul-* ile oluşturulan birleşik fiillerdeki gibi geçici değil kalıcı bir anlam ilişkisinin kurulması sebebiyle aşağıda yer verilen örnekler, “sadece kalıplaşmış birleşik fiil” başlığı altında sıralanmıştır:

ornınta tur-: “yerinden kalkmak”

Gerçek anlamı “yükselmek, ayağa kalkmak, dik durmak” (Clauson, 1972, s. 529) olan *tur-* geçişsiz fiili, taranan metinde zarf tümleci görevinde kullanıldığı sadece bir cümlede tespit edilmiş ve bu cümlede de “yer değiştirmek, başka tarafa geçmek için yerinden kalkmak, hareket etmek” manasında yer almıştır:

ol ödüñ yir tutar bodisvt *ornınta turup* teñri burkankça inçe tip ötüğ ötüñti. (KİP 213-214)

kentüni ata-: “kendisinin adını anmak, seslenmek”

bu bodisvt *kentüni atamış* üçün anta oq eşidür. (KİP 10b)

qınlıqta kir-: “hapse girmek”

...yazuksuzun yana yoqıla kelip *qınlıqta kirip* ba...-mış... (KİP 36-37)

emgek emgen-: “eziyet, sıkıntı, zahmet çekmek”

...bağda bukağuda yatıp **emgek emgenser** ol emgekinte ...(KİP 38-39)

kut kol-: “rahmet dilemek, yardım istemek”

kuanşi im pusar atın atasar **kut kolu** yalvara ötünser. (KİP 39-40)

kazğanç kazğan-: “hayatını kazanmak”

ertinü öküş edgü kılınc **kazğanç kazğanur..** (KİP 77-78)

(kirt)günmekde tegür-: “iman etmek, inanmak”

kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg uduğ ayamak çiltemek atamak **(kirt)günmekde** ulatı **tegürgeli** emgek emgenser ol emgeki neñ yoksuz bolmaz. (KİP 78-81)

atın ata-: “adını anmak, zikretmek, adından bahsetmek, adını geçirmek”

anı üçün kamağ yalañuklar alkuğun kuanşi im pusar **atın atamış** kergek. (KİP 81-82)

ötüg ötün-: “arz etmek”

takı yime alkınçsız kögüzlüg bodisvt teñri burkanka inçe tip **ötüg ötünti.** (KİP 96-97)

nom nomla-: “din öğrenmek”

bu çambudvip yir suvda yoriyur tınlıglarğa asıg tusu kılur **nom nomlayur.** (KİP 98-99)

kiginç yarlıka-: “cevap verme lütunda bulunmak, yanıt vermek”

burkan yime şlok takşutın inçe tip **kiginç yarlıkadı.** (KİP 175)

SONUÇ

Türk dilinin bütün tarihî dönemlerinde sosyal çevre değiştiğçe bu çevrenin etkisi ile dilimize geçen kavramları karşılamak üzere yeni sözcükler türetme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu durumun en somut örneği Eski Uygur Türkçesi döneminde (IX-XI. yy.) karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türkleri zamanında yerleşik yaşam tarzının benimsenmesinin ardından Maniheizm, Buddhist, Hristiyanlık ve Müslüman olmak üzere dört farklı inanç çevresinde eserler neşredilmeye başlamıştır. Özellikle Maniheizm ve Budizm inanç sistemlerinde okuma ve okutmak sevap sayıldığı için bu inançlarda

kaleme alınan pek çok eser Eski Uygur Türkçesine tercüme edilirken yeni sözcüklerin üretilmesi ihtiyacı doğmuştur. İşte bu yeni sözcüklerin üretilmesi sürecinde “türetme” ve “birleştirme” faaliyetlerinden istifade edilmiştir.

Bu makalede *Kuanşi İm Pusar* adlı metinde, “birleştirme” faaliyeti bağlamında incelenen birleşik fiillerin kuruluşları itibarıyla üç farklı şekilde meydana geldiği tespit edilmiştir:

1. İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller:

asığ tusu kıl-, ülüş kıl-, sizik kıl-, vidyağ kıl-; yolçı yirçi bol-, ögrünçülüğ köñüllük bol-, yazukluk bol-, yaruğ bilge bol-, amrak bol-, yoksuz bol-; buşi bir-; buşi al-.

2. Fiil+Zarf-Fiil+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller:

ölürü u-, bat kılı uma-, kor yas kılı u-, körü uma-, alğalı unama-; yarutı bir-, boşuyu bir-, umuğı inağı bolu bir-; atın atayu tapını udunu tegin-; atın atayu tut-, ayayu ağırlayu tut-, ayayu ağırlayu tapını udunu atayu tut-; yoğıla kel-.

3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller:

Deyimleşmiş Olanlar: *at ur-, etüz körkin körtgür-, umuğ inağ tut-, tapığ uduğ ayamak çiltemek atamak tegür-, köñül turğur-, ant antıq-.*

Sadece Kalıplaşmış Olanlar: *ornunta tur-, kentüni ata-, kınlıkta kir-, emgek emgen-, kut kol-, kazganç kazgan-, (kirt)günmekde tegür-, atın ata-, ötüg ötün-, nom nomla-, kiginç yarlık-.*

Türk dilinin gelişim sürecini yakından takip edebileceğimiz bu birleşik fiil kuruluşlarının büyük bir kısmının ilk defa Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkıyor olması, girilen farklı coğrafya ve kültür dairesinin bu türetme-birleştirme faaliyetlerine mecbur bıraktığının ve bununla birlikte dilin kendi morfolojik yapısının oturmaya ve ifade kabiliyetinin güçlenmeye başladığının göstergesidir. Özellikle söz varlığındaki yeni kavramlarla teşkil edilen bu birleşik fiil yapılarının esas itibarıyla, Çağatay'ın tabiri ile geniş sahalar yayılmış bir kültür ve varlığın dili olan (Çağatay, 1943, s. 78) Eski Uygur Türkçesi döneminde oluşmaya başladığını söyleyebiliriz.

KISALTMALAR

BK D Bilge Kağan Yazıtı / Doğu Yüzü

BK K Bilge Kağan Yazıtı / Kuzey Yüzü

- Çev.** Çeviren
- Çin.** Çince
- KB** Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİP** Tekin, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İllâh) Vap ğua ki atlıĝ nom çeçeki sudur (saddharmapuñĝar İka-sÜtra)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KT D** Kültigin Yazıtı / Doĝu Yüzü
- M** Miladi
- Uyg. T.** Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2008). Dede Korkut kitabında tur- fiili. *Turkish Studies*. 3 (1), 1-5.
- Aksan, D. (2000). *En eski Türkçenin izlerinde Orhun ve Yenisey yazıtları üzerinde sözcükbilim ve biçembilim incelemelerinin aydınlatıldığı gerçekler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*. 131-166.
- Akyalçın, N. (2011). Türkçe deyimler sözlüklerine alınmış deyim olmayan kimi söz öbeklerine ilişkin bir değerlendirme. *Folklor/Edebiyat*, 17 (68), 121-142.
- Arat, R. R. (1988). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (2002). Türk milletinin dili. *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-San'at* içinde 59-68. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutcu Özönder, F. S. (1994). Maniheizt ve Budist çevrelerde Türk şiiri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 69-87.

- Barutcu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. *Türkler* 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baydar, T. (2013). İsim+yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 49, Erzurum, 55-66.
- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Caferoğlu, A. (2000). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çağatay, S. Ş. (1943). Uygur yazı dili. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*. 1 (5). 77-88.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). Uygur devletleri tarihi ve kültürü. *Türkler Ansiklopedisi* 2. Ankara. 334-372.
- Çandarlıoğlu, G. (2012). Uygurlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 242-244.
- Çelik, N. (2012). *Buddhist çevre eski Uygur Türkçesi metinlerinde tabâbet*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çetin, E. (2012). Uygurca'da *tut-* fiiliyle kurulan birleşik sözler. *Dil Araştırmaları*. 11. 81-104.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)*. Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ediskun, H. (1985). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach to the lexicon*. 1. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2007). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Ergöneç Akbaba, D. (2007). Türkiye türkçesinde yapısında isim-fiil bulunan birleşik fiiller. *Dil Araştırmaları Dergisi*. 1/1, 83-95.
- Gabain, A. (1953). Türkçede fiil bileşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 16-28.
- Gabain, A. (1988). Eski Türkçe'nin yazı dili. Sabit S. Paylı (Çev.). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959*. 311-330.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2015). *Uygur Türkleri tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gümüşatam, G. (2012). Deyim bilimi ışığında deyim kavramı. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5 (7), 357-364.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede sözdizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, F. (2011). Kutadgu Bilig'de ur- fiili üzerine. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XLI (41), 13-24.
- Korkmaz, Z. (1959). Türkiye Türkçesinde iktidar ve imkân gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 107-124.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Merhan, A. (2012). Kutadgu Bilig'de betimleyici eylemler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5 (21), 196-208.
- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 1 a - agrig 1. fsk. (72 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.
- Röhnborn, K. (1979). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 2 agriglan - anta 2. fsk. (73-148 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.
- Röhnborn, K. (1981). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 3 anta - asanke 3. fsk. (149 - 224 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.

- Röhnborn, K. (1988). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 4 asenkelig - ayat 4. fsk. (225 - 298 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.
- Röhnborn, K. (1994). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 5 ayatl - amgaklig 5. fsk. (299 - 372 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.
- Röhnborn, K. (1998). *Uigurisches wörterbuch: sprachmaterial der Vorislamischen Turkischen texte aus zentralasien: lieferung 6 amgaksin - amak 6. fsk. (373 - 446 s.)*. Wiesbaden: Franz Stenier Verlag.
- Savran, H. (2001). Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller üzerine yeni görüşler. *Türk Dili*. 596, 140-142.
- Şahin, H. (2000-2001). Kutadgu Bilig'de tasvirî fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2), 95-105.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1960). *Uygurca metinler I Kuanşi İm Pusar (ses işiten İlâh) Vapğua ki atlığ nom çeçeki sudur (saddharmapuñġarika-sūtra)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Ş. (1965). Uygurcada yardımcı cümleler üzerine bir deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 35-63.
- Tekin, Ş. (2002). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-San'at*. 2. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. 69-120.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Uğurlu, M. (2009). Birleşik fiil üzerine. *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK 2007 Bildiriler*. 1, 399-421.
- Zeynalov, F. R. (1986). Türk dillerinde birleşik eylem meselesi. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 24-25, 455-468.